

Az gelişmişlik Mitlerine Karşı Gelişme Mitleri

Çeviren FATMA GÜZELSOY

Bill Warren'ın, NLR'nin 81. sayısındaki yazısı, *Emperyalizm ve Kapitalist Sanayileşme*, görüşünün ana çizgisinin yanlış olduğuna inansam da, önemli bir metin. Hiç şüphesiz Warren, burjuva iktisatçıları kadar marksistlerin de çok sık ihmal ettikleri, çok tartışılan, Üçüncü Dünya'da gelişme sorununun birçok yanlarına dikkati çekiyor. Yine de tezlerinden bazıları herhalde sandığından daha az şaşırtıcı. Warren'ın az gelişmiş ülkelerin son otuz-kırk yılda görece yüksek sanayileşme oranları üstündeki ısrarı bugünün yazarı için elbette büyük bir şok olamaz. *Eşitsiz Mübadele* kitabımda, Üçüncü Dünya'daki son «sanayileşme dalgası» ve bu ülkelerin bazılarındaki sanayi üretiminin yıllık büyüme oranlarının «şimdiye kadar görülmemiş derecede yüksek olan ileri ülkelerdeki oranlardan da yüksek oldukları» olgusuna gereğince yer vermişim¹ Bill Warren, «bağımlılık», «geri kalmışlık», «az gelişmişlik» terimleri üzerinde, «geçerlikte olan sol analizlerdeki belirsizlikler»e —sadece niceliksel bir farklılık değil, niteliksel bir anlam saptırması olarak kabul edildiğinde— saldırmakta da oldukça haklı. Doğrusu bu noktada ben Warren'dan da ileri giderek, artık doğrudan sömürgeci yönetim sözkonusu olmadığına göre, kendisinin kabul ettiği «tahakküm» kavramının da en az reddettikleri kadar kaygan olduğunu ekledim. Eğer politik tahakkümün mü ekonomik tahakkümü getirdiği, yoksa tersinin mi olduğu açıkça belirtilmemişse, buna değinmek bildiğiniz döngüsel bir muhakemeyi gerektirecektir. Son petrol krizi ve hayatî çıkarlarına karşı bu büyük meydan okuyuşa bazı emperyalist güçlerin —Orta Doğu prenslerinin beklemelerinde kuyruk olmuş temsilcileri ile— sönük tepkisi karşısında Warren'inkinden daha az ikonoklastik* olmayan bir yazı için gerekli ampirik malzeme bulmak zor olmayacaktı. Sorun şüphesiz şu ki, biçimsel bağımsızlığın, ekonomik —hattâ politik diyebilirim— milliyetçiliğin ve küçük ülkelerin ve dış-çevredeki (periphery) bazı sağcı rejimlerin emperyalistler arası rekabetten kendilerine çıkar sağlamadaki ve yabancı şirketlere karşı ceza niteliğinde hareketler uygulamaya kadar varan, kapitalist pazarlıktan en iyi şekilde yararlanmadaki hünerlerinin önemini günümüzün Sol edebiyatı yeterince değerlendiremiyor.*

Bir yanda kapitalist yapı içinde gelişme ile öbür yanda sosyalist devrimi, günümüz sol-kanat eleştirisinin açık bir şekilde birbirinden ayırmadığı da gerçekten doğru; ikincisi olmayınca birinci tipteki ilerleme de yok sayılıyor. Emperyalizmi, kendi ilkelerine ihanet etmedi, devlet planlamasını ve sosyalist gelişme yolunu geliştirmede ve «kurbanlarına

* İkonoklastik: Yaygın inançları yıkıcı, sarsıcı.

* Emmanuel, Sol edebiyatı, dünya ekonomisinin konjonktürüne ve çeşitli dönemlerde bazı hammaddelerin kazandıkları öneme bağlı olarak bunların üreticileri olan bazı bağımlı ülkelerin pazarlık güçlerindeki farklılaşmaları dikkatle değerlendirmemekten ötürü suçluyor. Bu yargısında belli bir haklılık payı var, ancak Emmanuel gibi emperyalizmi mübadele düzeyinde açıklayan birisinin bunu abartması da olağan.

her türlü nimeti cömertçe yağdırmadı» diye suçlamanın saçmalığını belirterek aşağı yukarı aynı görüşü kendi kitabımda ben de dile getirmiştim.²

Warren'ın belirttiği, yatırım yapılan ülkelerin yabancı yeraltı kaynakları şirketleriyle yüzyüze pazarlıkta durumlarının her bakımdan gelişmesi pek tabii ki, çağdaş dünyanın açık bir gerçeği; bunun farkına varmamakta devam etmek için biraz fazla dogmatik olmak gerek. Dahası, az gelişmiş ülkelerin, uygun olmayan —yani emekten aşırı derecede tasarruf eden— teknolojinin kurulmasından zararlı çıktığı konusunda geçerli görüş, sadece keyfi bir iddia değil, aynı zamanda, Warren'ın yerinde gözlemiyle, Heckscher-Ohlin'in neo-klasik uluslararası iş bölümü teorisinin* bilinçsizce canlandırılması ve bu konudaki geleneksel Marksist tavrın açık yadsınması demektir. Çünkü burjuva öğretisi daima, her ülkenin en bol olan —ve en ucuz olduğu kabul edilen— faktöründen en iyi şekilde yararlanacağı bir dalda uzmanlaşıp ve bu dalda yine buna uygun teknikleri seçeceğini ve böylece kendi çıktısında azamileşme, uluslararası işbölümünde optimizasyon sağlayacağını öğretmiştir.* Marksistler ise her zaman, aslında serbest girişimin böyle yaparak gelişmemiş —ve buna bağlı olarak ücretlerin düşük olduğu— ülkelerde gelişmeyi engellediğini, çünkü onları emek-yoğun üretim tekniklerinin (tarım, hafif sanayi v.b.), yani ücretleri düşük tutan ve aynı koşulları yeniden üreten en düşük teknoloji ve üretkenlikle yapılan üretimin gettosuna hapsettiğini göstermişlerdir. Fakat bugün birdenbire sosyalistler, çokuluslu şirketlere, bunun tam tersini yaparak, yani ucuz emek ülkelerine emekten tasarruf edici fabrikalar ve yöntemler getirerek «özgül emperyalist uluslararası işbölümü» nün kısır döngüsünü kırdı diye kızmaya başladılar. Çokuluslu şirketler böylesine kapitalist olmayan bir tavrı önemli bir ölçüde gerçekten benimsemişler midir, bilemiyorum. Eğer tesadüfen böyle bir şey yapmışlarsa, bu davranışları, Warren'ın emperyalizmin «kendi kendini yok edici» karakterine olan inancının beklenmeyen bir kanıtı olur.

Üçüncü Dünya'nın, genel olarak her türlü yabancı teknolojiye olan «bağımlılığı» sözkonusu olduğuna göre, bence, kapitalist ülkelerde kültürel altyapının* devlet tarafından finanse edildiği ve parasız olarak bilimsel araştırma yararına kullanıldığı bugünkü koşullarda, «yerli» teknolojinin maliyeti tercih edilmeyecek kadar yüksektir; oysa lisanslar ve patentler, üretim maliyetlerinin bir bölümünü satıcının devleti karşıladığına göre, az gelişmiş ülkeler tarafından ithal edilen ender, belki de, yapay olarak düşük değerlendirilen tek mal kategorisidir.

Son olarak ben de «borcu borç sorunuyla», hele dış-çevreden merkeze akan artikla eşitlemem (eşitlendiği görüşüne katılmıyorum), bu konuda Warren'ın görüşlerini gerçekten çok aklı yakın buluyorum. Bazı durumlarda borç ters yönde, alacaklıdan borçluya doğru akan artikla eşitlenmelidir. «Amerikan borcu»na karşı, Birleşik Devletlere dünyanın geri kalan kısmı tarafından sağlanan gerçek değerlerin büyük bir miktarını temsil eden Eurodolar**'ın bugünkü durumu budur. Şurası kesin ki, az gelişmiş ülkeler, Birleşik Devletler kadar borcunu parasallaştırma —daha açıkçası ödememe—

* Heckscher - Ohlin teoremi: Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler yasası, yani her ülkenin kendi içinde üretkenlik açısından görece üstünlük taşıdığı malların üretiminde uzmanlaşması halinde dış ticarete azamî yararları sağlayacakları yasası, üretkenlik farklarının nedenini açıklamıyordu. İlk olarak 1919'da Eli F. Heckscher (1879-1952) ve daha sonraları Bertil Ohlin, bunun ülkelerin sahip oldukları kaynakların görece farklı olmasından doğduğunu öne sürdüler. Böylelikle her ülke kendisinde en fazla bulunan etmenin (emek veya sermaye) en yoğun olarak maddeleştiği mallarda uzmanlaşarak azamî kâr elde edecekti. Emmanuel *L'echange Inegal* (Eşitsiz Mübadele) adlı kitabında bu teoriyi kapsamlı bir biçimde eleştirmiştir.

* Optimizasyon: Çeşitli değişkenlerin birlikte alabilecekleri en yüksek değere ulaşmaları. Burada, her ülkenin (çeşitli değişkenler) dış ticarete birlikte ulaşabilecekleri azamî kârı sağlamaları anlamında kullanılıyor.

* Kültürel Altyapı: Emmanuel bu deyimle üzerinde teknolojinin geliştirildiği eğitim ve bilimsel araştırmalar bütününe kastediyor. Tabii görece bir *altlık* bu. Geleneksel Marksist kullanımda kültürden, ekonomik altyapının üzerinde yer aldığı için üstyapı kurumu olarak söz edilir.

* Eurodolar: Özellikle 1960'ların ikinci yarısında A.B.D.'nin giderek artan bir biçimde dış

gücüne sahip değildir; bütün paraların yılda % 5 ile 10 arası değer kaybettikleri bu dönemde, her bireye veya devlete, ileride ödeme endişesine kapılmaksızın, alacaklısının vermeye hazır olduğu en son kuruşa kadar borç altına girmesini sağlık veririm.*

SANAYİLEŞME FETİŞİ

Fakat bu başarılarla rağmen Warren fazlasıyla çok şeyi kanıtlamaya çalışmış. Gelişmenin sanayileşmeyi içerdiği varsayımından hareket ederek sanayileşme (sonuçta imalât) ile gelişmenin bir ve aynı şey olduğu yanlış sonucuna atlayıveriyor. Ondan sonra da aynı veriler beni ve Warren'ı birbirinin tersi iki yöne götürüyor. Toplam çalışan nüfus ve toplam çıktı oranları olarak imalât emeği ve imalât çıktısının Arjantin'de (% 25.1 ve % 28) ABD'ndekine % 26.5 ve % 28) eşit olduğu ve bu oranın Hong-Kong'da (% 41.4 ve % 38) ABD'nden oldukça yüksek olduğu gerçeği, bence ancak, kendi başına sanayileşmenin gelişme için yeterli ölçüt olmadığını bir kanıttır, çünkü vardığı bu sonuç, Warren'ı mantıksal olarak Arjantin'in ABD kadar ve Hong-Kong'un ABD'den % 50 daha fazla gelişmiş olduğunu kabul etmeye zorlayacaktır.³

Eşitsiz Mübadele kitabımdaki bir ekte, sanayileşme ve makineleşme arasında hüküm süren karışıklık üstüne kendi düşüncelerimi uzun uzun açıklamıştım, bu görüşleri tekrarlamayacağım. Yine de denebilir ki, eğer gerçekten ekonomik gelişme kavramını açıklığa kavuşturmak istiyorsak, en başta ve her şeyden önce kabul etmeliyiz ki, gelişmenin tek akla sığır amacı insanların maddî refahını yükseltmektir ve yalnızca bu bakımdan iktisatçıların konusudur.* Sanayileşme, imalât, makineleşme ve benzerleri bu amaca ulaşmak için yalnızca birer amaç olabilirler, onları kendi başlarına amaç olarak görmek saçma ve gülünç olur.

Hayat tarzının —bugünlerde hayatın niteliği denilen şey— seçimini içeren sorunları bir yana bırakırsak, refahtaki bu yükselme her türlü mal ve hizmetin tüketiminde niceliksel bir artışı ifade etmelidir.* Bu artış, aynı zamanda belirli sayıda bireyleri etkileyeceği ve kapitalist üretim ilişkileri içinde ortalamaların önemini pekiştiren tüketimde yayılmayı da beraberinde getireceği için ve bizi ilgilendiren genel olarak gelişme değil, kapitalist gelişme olduğu için, en güvenilir ve doğrudan ölçüt, aynı zamanda en basit ve en kolay olan (bence bu bir sakınca değildir), nüfus başına GSMH'dir. Akıllı geçinenler bu ölçüte karşı, devlet petrol hisselerindeki artıştan önce nüfus başına 4.000 Dolar olan —belki de şimdi 10.000— GSMH'sına rağmen az gelişmiş sayılan Kuveyt'i örnek vermek isteyeceklerdir.

Bu itiraz sağlam bir temele oturtulmuş olsaydı bile tanımımı değiştirmezdim. Çünkü Kuveyt konusunda geçersiz olsa da, yine de yerine öne sürülenler kadar kötü değildir —örneğin, imalâtın görece büyümesine dayalı olan ve Portekiz, Şili, Meksika, İran, Singapur, Ekvator veya Malta'yı, Yunanistan'dan daha gelişmiş, İspanya'yı hemen hemen Avustralya ve Yeni Zelanda kadar gelişmiş ülkeler durumuna sokan bir tanım kadar kötü değildir. Yahut da temel ürünlerin ihracatı üzerine kurulan ve Hollanda, Danimar-

piyasaya sürdüğü dolarlar ağırlıkta Avrupa'da toplanmaya başlamıştı. 1965'te 10 milyar iken 1971'de 63 milyara ulaşan bu dolarlara Eurodolar denmektedir. A.B.D. bu sayede hem doların «imparatorluğunu» sürdürmek hem de dış para piyasaları üzerindeki egemenliğini güçlendirmek amacını gütmüştür.

* Emmanuel burada salt parasal değer aktarımı olarak görmekle önemli bir yanlışlığa düşüyor. Her şeyden önce borç verme işlemi Noel Babanın vakitli vakitsiz dağıttığı hediyeler kadar saf bir olgu değil. Bir kere borcu veren ülkede (çoğu kez emperyalist) yatırım ve gerçekleşme imkânlarının sınırlılığı ve dolayısıyla verilen borcun maliyetinin, borcun nominal değerinin (üzerinde yazılı parasal değer) çok altında oluşu sözkonusu. Öte yandan borç ilişkisinin gözden kaçırılmaması gereken çok önemli siyasal ve ekonomik boyutları da var. Bağımlılığı pekiştirmek, uluslararası işbölümünün dikte ettiği biçimde kapitalist üretim ilişkilerinin üretimini ve yeniden üretimini sağlamak bunların en başta gelenleri. Son olarak Şili'nin Allende ve Pinochet dönemlerinde emperyalist ülkelerden almış olduğu borç miktarları arasındaki farkı düşünürsek sorunun Emmanuel'in getirdiği türden aritmetiksel bir mantığı çok aşğını bir kez daha görürüz

* Emmanuel'in bu sözleri 'saf' ekonomi tezlerini çağırıyor. Belki yazar burada bir başka sorunun (kalkınma araçları) açıklaması amacıyla gelişigüzel bir tanımla yetinmiş olabilir, ama üretim ve bölüşüm tarzı ve uluslararası işbölümünden soyutlanmış sınıflarüstü bir kalkınma tanımının yanlışlığı ve ne amaçla olursa olsun kullanımının taşıdığı tehlikeleri, eğer iddia ettiği gibi bir Marksistse, yakından bilmek zorundadır.

* Emmanuel bu betimlemesiyle artık bütünüyle Marksist kalkınma sorunsalının dışına çıkmış durumda. Eğer bunun bi-

ka, İsveç, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda ve hattâ ABD'ni, Japonya'dan daha az çok-gelişmiş ülkeler durumuna sokan bir tanım kadar da kötü değildir. Ve muhakkak ki, genel olarak yabancı sermaye, özel olarak çokuluslu şirketlerin «tahakkümü» kavramını kullanan ve Kanada'yı, yabancı şirketler tarafından en çok hükmedilen ülke olduğu için dünyanın en az çok-gelişmiş, Hindistan'ı da, orada her yerden daha az yabancı yatırım olduğu için en çok-gelişmiş ülke yapan bir tanımdan daha iyi olacaktır.

Aslında, yine de, «Kuveyt» itirazı sağlam temele oturtulmuş *değil*. Bu itiraz, Kuveyt vatandaşlarının ve Emrinin GSMH'ya fiilen sahip olmadıkları basit nedeniyle gelişmenin GSMH'ya dayanan bir tanımı ile ne çelişir ne de onu zayıflatır. Kuveyt'liler GSMH'nın büyük bölümünün Zürih ve Londra'daki bankalara salt mevduat olarak girmesini sağlamaktalar —ki bu, uzun dönemde onu yabancılara hibe etmek demektir. Yine de yarın Kuveyt'te, bu gelire gerçek değerlerde sahip çıkmaya karar verecek bir hükümetin kurulduğunu varsayalım* — bu, açık ki, Kuveyt'in kendisinin mal ve hizmet olarak eşit değerde emtia ithal etmesiyle yapılabilecek bir şeydir ve böyle yaparak otomatikman 700.000 Kuveyt'liyi büyük ölçüde boş gezen gelir sahipleri durumuna soktuğunu, her aileye lüks bir villa ve kişi başına istenilen miktarda otomobil, buzdolabı, televizyon sağladıktan başka bu Refah Devleti'nin sınırsız gelirini her kişiye 30 yaşına kadar parasız, zorunlu bir eğitim getirmek için kullanarak kadın erkek her Kuveyt'liyi bir üniversite eğittiğini, ya da ithal ettiğini, her 100 kişi için bir hastane yatağı sağladığını ve son olarak, ülkenin çocukları için onbinlerce Alman dadı ve aynı miktarda, iyi eğitilmiş Batı Avrupalı hizmetçi ve uşaklar ithal ettiğini (neden olmasın) varsayalım. O zaman, herhalde sözkonusu toplumun ahlâkı konusunda bir şey söyleyemeyeceğim ama muhakkak ki, onu az gelişmiş ülke olarak sınıflandırmaktan kaçınırım ve ne duman, gürültü ve imalât sanayinin kirletici ürün artıklarının, ne de yeterli teknolojinin olmayışı görüşümde değişiklik yapmama neden olabilir.⁴

Fakat her ülke nüfusuna göre, doğal bir tanrı vergisi olarak, onların çalışmadan yaşamalarını ve üretmeden tüketmelerini sağlayacak kadar orantısız hacimde devlet hisselerine sahip değildir. Kural olarak ne üretirlerse veya ürettiklerinin mübadelesinde ne kazanırlarsa onu tüketirler. O zaman üreticilerin sayısı ile tüketicilerin sayısı arasındaki oran kolay kolay değişmez. Beslenmesi gereken belirli sayıda mideye karşılık, bir insan topluluğu belirli sayıda kolgücüne sahiptir. Başka üretim faktörlerinden farklı olarak emek biyolojik bakımdan sınırlıdır. Sonuç şudur ki, her mide tarafından tüketilen miktarı çoğaltmak için, belirli bir zaman biriminde her çift elin üretimini artırmak, başka bir deyişle, böylece konuyla ilişkin tek önemli öge haline geldiği kadar ekonomik gelişmenin asıl sorunu da olan, emeğin üretkenliğini artırmak gerekir. Bundan sonra gelişmenin itici güçlerinin makinalaşma ve eğitim —ellerin yerini makinaların, kasların yerini beyinlerin alması— olduğunu kavramak için sadece, emeğin üretkenliğinin iki yol-

lincindeyse aynı zamanda belirtmek ve eleştirmek zorunda. Hele burjuva kalkınma teorilerinin süslenip püslenip tekrar tezgâhlandığı şu dönemde.

* Bu varsayımın gerçekle olan bağlantısını hesaba katmak zorunda, Emmanuel. Çünkü bu yapılmaksızın bağımlılık olgusunun bu örnekteki işlevini açıklamak imkânsız. Her şeyden önce, Kuveyt emirlerinin bu servetlerini keyif için metropoldeki bankalara yatırmadıkları belirtilmeli. Çeşitli etmenlerin yanı sıra Kuveyt ekonomisinin bugünkü yapısı (emperyalizmin uzun bu süreç sonunda çarpıttığı yapısı) içinde bu paraları sermayeye, bir toplumsal ilişki olarak sermayeye dönüştürme, bir başka deyişle yatırım yapma imkânının var olmayışı bu sonucu doğurmaktadır. Dolayısıyla aynı sistem içinde başka türlü davranacak bir hükümetten, emirden söz etmek tam bir idealizm olur.

dan, yani işçiye daha fazla miktarda üretim aletleri sağlayarak veya ustalık derecesini artırarak elde edilebileceği sonucunu çıkarmak kalıyor.

SANAYİ, TARIM VE MAKİNALAŞMA KAPASİTESİ

Buraya kadar söylediklerimizin, hepsi bilinen şeyler. Karışıklıklar bu teorik noktaya varıldıktan sonra başlıyor. Makinaları üreten ve beyinlerin eğitilmesine neden olanın sanayileşme olduğu olgusu ile gözleri kamaşan birçok iktisatçı, üretkenliği artıran, işçilerin teknik eğitimini sağlayan ve sonuçta bolluk getirenin, belirli dallardaki makinaların *üretimi* olmadığı fakat *hangisi olursa olsun* her daldaki (aslında görece ötekilerinden daha az makina kullanılan dal olan makinaların üretildiği dal da dahil olmak üzere) makina ve teknisyenlerin *kullanımı* olduğu olgusunu gözden kaçırıyorlar.*

Tabii ki, her dal makina ve beyin özümlemede aynı kapasiteye sahip değildir; ve sonuç olarak gelişme stratejisi üzerinde karara varmak için aralarında bir seçim yapılması gerekir. Makinaları üreten imalât sanayii sektörüdür, fakat makina ve teknisyenleri *kullanmada* en büyük potansiyele sahip olanın bu sektörün dalları olması *şart* değildir. Tarım, hayvan yetiştiriciliği, balıkçılık, madencilik ve hattâ üçüncü sektörde, makina ve mühendis - dolayısıyla sermaye ve vasıflı emek - özümlemede, imalât sanayiinin bazı dallarının sahip olduğundan daha büyük kapasiteye sahip dallar vardır. Bu, istihdam edilen kişi başına çıktıda yansıyacaktır, çünkü üretime bağlanmış sermayeyi ve vasıflı emeği ödülendiren bu çıktıdır.*

Dolayısıyla Warren, etkin nüfusun, «geri tarım»dan «modern sanayiye» aktarılmasından söz ederken, bu açıdan açık veriyor. En basiti, «modern tarım» ve «geri sanayi»in de var olduğunu unutuyor. Eğer bunu hesaba katsaydı kendi verdiği rakamları daha başka yorumlardı.

Bu rakamlara göre, 1959'da az gelişmiş ülkeler (Japonya hariç), imalât sanayiinde toplam 27.6 milyar Dolarlık bir değer üretmişler; o zaman bu ülkelerde 46.600.000 kişi imalât sanayiine bağlı olduğuna göre, istihdam edilen kişi başına çıktı 592 dolardı.⁵ Burada gerçekten bir «geri sanayi» görüyoruz; çünkü aynı devrede istihdam edilen kişi başına ortalama üretim OECD ülkelerinde 3.760 dolar, ABD'nde ise 7.180 dolardı. Yine aynı devrede tarımda istihdam edilen kişi başına ortalama üretim başlıca OECD ülkelerinde 1.860 Dolar ve ABD'nde 3.638 Dolardı. Orada «modern tarım»ı da görüyoruz.⁶

10 yıl kadar ileri atlar ve 1970 yılını alırsak, bir grup ülkenin «modern tarım»ıyla, ötekilerin «geri sanayi»i arasındaki açıklığın kaybolmayıp genişlediğini gözlemleriz. Şüphesiz Üçüncü Dünya'da *imalâta* bağlı kişi başına üretim, cari fiyatlarla 592 Dolardan 994 Dolara çıkarak bir ilerleme kaydetti, fakat ileri ülkelerde *tarıma* bağlı kişi başına üretim 1.800 Dolardan 4.488 Dolara ve Kuzey Amerika'da 3.638 Dolardan 8.095 Dolara çıktı. Sabit fiyatlarla, Üçüncü Dünya'da, *imalâta* emeğin üretkenliğine gelince, aynı dönemde bu, 100'den 160'a yükseldi.⁷

Öyleyse, açık ki, bir ülke faktörlerini tarımdan sanayie aktararak değil, fakat bu sektörlerin her ikisini de modern-

* Emmanuel'in bu vurgusu gerçekten çok önemli. İnsan Türkiye'deki mühendislerin hemen yarısına yakın bir bölümünün sistemli olarak kentlerimizi çirkinleştiren 'tüks' konut inşaat sektöründe çalıştığı düşününce, salt yüksek okul bitirimini yansıtan istatistiklerin ne denli yanıltıcı olabileceğini daha iyi anlıyor.

* Emmanuel adeta uluslararası işbölümünden ve gerçekleşme sorunundan arınmış bir ekonomiyi ele alan bir tavır içinde. Sözkonusu olan az gelişmiş-bağimli bir yapı olduğuna göre şu ya da bu sektöre kaynak aktarımı tartışmasından önce bu sektörlerin gelişmelerindeki farklılıkların irdelenmesi gerekir. Buna ilişkin olarak Buharin şöyle diyor: «Üretim koşullarındaki doğal farklılıklar ne kadar önemli olursa olsun, çeşitli ülkelerdeki üretici güçlerin eşitsiz gelişiminin sonucu olan farklılıklarla karşılaştığında daha arka planda kahrılır.» (*Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi*, s. 20)

leştirerek ve makinalaştırarak gelişir.* OECD ülkelerinin Üçüncü Dünya'ya üstünlüğü, imalâtın ulusal üretimlerindeki payının daha çok oluşunda değil, fakat *hem* imalât, *hem* de tarımlarının Üçüncü Dünya'dakinden çok daha yüksek düzeyde olduğu gerçeğinde yatıyor.

İKİ TIP İMALAT

Gelişmenin sınırı tarım ve imalât arasında değil, fakat her iki etkinliğin tamamen farklı iki biçimi arasında çizilidir. İki biçim arasındaki farklılığın ortaya çıkması için parasal göstergelerden daha gerçek kıyaslama terimleri daha yararlı olacaktır.

Üçüncü Dünya'nın en kalabalık üç ülkesinde — Hindistan, Pakistan ve Endonezya — sanayie bağlı her 100 kişide ücretli çalışanların sayısı 1960'da birincisinde 45, ikincisinde 36, üçüncüsünde 44, buna karşı A.B.D.'nde 95, Batı Almanya'da 92, İngiltere'de 98'di. Warren tekrar tekrar kapitalist üretim ilişkilerinin yaygınlaşmasından söz ediyor. Benim görüşüme göre, adı geçen ülkelerde, *yatırım başına birden az ücretli çalışan* düşen bir sektördeki gelişmeyi gerçek te ileri ülkelerde bu oran 19-49 iken, kapitalist olarak tanımlamak zordur.⁸

Çünkü Warren, «imalât sanayiinin» zenaatkâr üretimini de içerdiği noktasını atlamış, ya da, herhalde ikincinin görece önemsiz olduğunu düşünmüş. Oysa, yukarıda sözü geçen OECD araştırması, Latin Amerika için konuya ilişkin rakamları veriyor. Üçüncü Dünya'daki en az gelişmiş olmanın ve sanayie bağlı kişiler arasında ücretli çalışanların, Kolombiya'da %72 (yatırım başına 2.6 ücretli çalışan), Meksika'da %84 (yatırım başına 5.25 ücretli çalışan) arasında oynayan oranın, sözü geçen üç Asya ülkesindeki oranlar ile üç OECD ülkesindeki oranlar arasında yer aldığı bu bölgede, küçük sanayi üretiminin oranı, bu istatistiklerde görüldüğüne göre, kauçuk imalâtındaki toplam istihdam içinde %44 tutarında (sanayi üretimi olarak belirlenen oranın %55.8 olmasına karşılık).⁹ Böylece görülüyor ki, Warren'ın bu kadar üstünde durduğu «imalât sanayi»nin öteki yarısı kapitalizm - öncesi zenaatkâr üretimi (işgücünün satın alınması olmaksızın) olduğundan, sadece yarı yarıya sanayii üretimdir ki, bu toplam olarak işverenlerin ve kendi kendini istihdam eden esnafın ücretli çalışanlardan daha çok olduğu gerçeğini ortaya koyuyor.*

İki tip imalât arasında başka bir kıyaslama terimi — fiziksel diyebiliriz — her biri tarafından tüketilen enerji miktarıdır. Bir anlamda, insanın üretici çabasına doğanın ne derece katkıda bulunduğunu, böylece üretici güçlerin gelişmesinin ve sonuçta gelişmenin kendisinin ne derecede olduğunu göstermesi bakımından bu da en dolaysız ölçüdür. Enerji tüketiminin genel ortalaması 1971'de kişi başına ABD'nde 11.059 kg. iken, bütün Üçüncü Dünya'da, kömür olarak 520 kg. idi. İleri ülkeler için, sanayide tüketilen enerjinin, toplam enerji tüketimindeki payı genellikle %40 olarak hesaptanmıştır. Az gelişmiş ülkeler için ne istatistikler vardır, ne de resmî hesaplar, fakat OECD uzmanları, sanayideki oranın daha da az olması gerektiği izlenimindedir. Yine de görüşümü haksız yere kuvvetlendirecek herhangi bir düşük

* İlk bakışta doğru gibi görünen bu yargı da idealist bir bakışın ürünü. Yukardaki notlarımızda vurgulamaya çalıştığımız yapının dıştan belirlenmesi olgusunun yanı sıra kapitalist üretim tarzlarında sanayi-tarım ilişkisinin tarihi olarak nasıl geliştiğini hesaba katmayan bir yaklaşım bu. Marx *Theorien über den Mehrwert*'in (*Artık Değer Teorileri*) VIII. bölümünün 1. altbölümüne şu başlığı vermişti: «Kapitalist Koşullar Altında Tarım Sanayiden Daha Yavaş Gelişir.» Marx'ta bu olgunun maddî koşullarının ayrıntılarına kadar açıklanmasının yanı sıra tüm Marksist literatürde kent (sanayi)-kar (tarım) ikilisinin eşitsiz gelişimine ayrılan yerin önemini herhalde Emmanuel de bizim kadar bilir.

* Warren'ın tezlerini dayandığı istatistik verilerin çürüklüğünü kanıtlayan bir durum. İkinci önemi, az gelişmişliğin yapısını yansıtmamasından ileri geliyor. Geri ülkenin çarpık gelişmesi, kapitalizmle kapitalizm-öncesinin uzun süreler içiçe varolması sonucunu yaratır.

değerlendirmeyi engellemek için oranı aynı, yani %40 olarak kabul edeceğim. Sonuçta, 1971'de istihdam edilen kişi başına tüketilen enerji, kömür olarak, ABD'nde 36.670 kg. iken, Üçüncü Dünya'da, 4.133'tü.¹⁰

İKİ TİP TARIM

Makinalaşmış ve makinalaşmamış bir tarım arasındaki farkın, yüksek düzeyde makinalaşmamış veya ileri olmayan bir tarım ve bir imalât arasındakiinden oldukça daha büyük olduğunu görmüş olduk. Aşırı bir örnek ele alırsak; Warren'ın olmasını istediği gibi, Üçüncü Dünya'nın tarımı tamamen bırakarak bütün çalışan nüfusunu 1959'da sahip olduğu tipte bir imalâta aktardığını düşünelim; bu nüfus başına GSMH'sinin sadece 140 Dolardan 244 Dolara çıkmasını sağlar ve gelişmenin eşliğini aşmaktan gene de çok uzak olurdu; oysa bir mucize ile 1959'da tarımını Kuzey Amerika düzeyinde modernleştirebilmiş olsaydı, bütün çalışan nüfusunu bu sektörde yoğunlaştırarak, 140 Dolardan 1.370 Dolara çıkabilirdi —ki bu aynı zamanda OECD ülkelerinin ortalama düzeyiydi.

Bu tabii ki sadece saf bir teorinin varsayımı. Saf olmayan gerçeklikte bir ülkenin aynı zamanda bir dereceye kadar sanayileşmeden tarımını makinalaştırabilmesi mümkün değildir. Sonuçta, ekonomik gelişme etkin nüfusun belirli ölçüde tarımdan sanayiye aktarılması ile birlikte gerçekleşir. Bu iki olgu arasında çizgisel nedensel bir ilişki yok; birbirini tamamlayan bir diziliş var. Sanayileşme gelişmenin yapısal koşulu değil, ona özgü bir durumdur.*

Başka bir deyişle, tarımdan sanayiye geçiş, tarımın kendi içinde geri, sanayinin kendi içinde ileri olduğundan değil, gayet basit bir nedenle gerçekleşiyor. Sanayi mallarının alanı tarım ürünlerinininkinden çok daha geniş ve ev kadınının alışveriş çantasında tuttıkları yerin oranı, hayat standartlarındaki yükselişin öylesine artan bir işlevidir ki, dış ticaretteki katılıkları (rigidities) ve sözkonusu ülkenin belirli minimum boyutları düşünülürse, tarımın çıkış noktaları kısaca zamanda dondurulmuş olur.

ABD'nin öteki ekonomik etkinliklerinin, istihdam edilen kişi başına tarımdan daha az değer ürettiğini, geri kalan bütün ülkelerin kendi tarımlarını tamamen bıraktığını ve ihtiyacı olan bütün tarımsal ürünleri ABD'nden, karşılığında ABD'ni istediği bütün sanayi mallarıyla donatmak üzere ithâl ettiğini, ekilebilir toprak gibi doğal faktörlerin ABD'nde sınırsız olduğunu, bir sektörden başka bir sektöre aygıt ve personel aktarmanın hiçbir sorun getirmeyeceğini ve ulaşım maliyetlerinin sıfır olduğunu kabul edelim. Onları kadar üretken bir tarımda çalışan, istihdam edilmiş 80 milyon Amerikalının, şu anda gezegenimizdeki bütün nüfusun (Komünist ülkeler dahil) tükettiğinin iki katı hacminde tarımsal ürün üreteceği basit nedeniyle ABD için bu durumdan kârlı çıkmak ve %100 tarımda uzmanlaşmak yine de imkânsızdır.

Böylece, insanların tarımı terketmeleri, tarım «geri» diye değil, fakat tam tersi, varolan ihtiyaçların derecesine

* Emmanuel şunu anlatmak istiyor; gelişme sanayileşmenin dolaysız bir sonucu değildir, çünkü bu olayların biri neden, öbürü de onun sonucu değildir. İkisi birbirini tamamlar. Emmanuel, gelişmeyi sanayileşme ile özdeşleyen klasik görüşlere karşı çıkmak isterken, gelişmeyi de metafizikleştiriyor. Sanaysiz tarımsal gelişme, pratikte, mümkün değil. Ama gelişme sanayiye de bağlı değil. O zaman gelişme, tarımdan da, sanayiden de bağımsız, kendi kendini üreten bir etmen haline geliyor.

bağlı olarak *görece* fazla üretken olduğundan ileri geliyor.* Gelişmenin ön -gerektirdiği sanayileşme değil, fakat her şeyden önce ve en başta tarımda verimliliğin artırılmasıdır ki, tarımda kalanlar onu bırakanları doyurabilsin.¹¹

İmalâta olduğu gibi bu konuda da fiziksel terimlerle bir karşılaştırma en uygunu olacaktır. «İşlenmiş» kalorilerin «doğrudan» kalorilere dönüşümünün katsayılarını kullanarak ve başka son derece ince hesaplar yaparak Paul Bairoch, erkek olarak istihdam edilen kişi başına net fiziksel üretim esas olmak üzere, birimi, bir yılda 1 milyon doğrudan kaloriye eşit olan bir üretkenlik indeksi çıkardı. Vardığı sonuçlar şöyleydi:

İstihdam Edilen (erkek) Kişi Başına Doğrudan Kalori Olarak Bir Yılda Ortalama Üretim¹²

	1960-64	1810	1840
Latin Amerika	13.0		
Arjantin dışındaki Latin Amerika	9.1		
Asya	4.6		
Afrika	4.9		
<i>daki</i>			
Bütün Azgelişmiş Ülkeler	5.2		
Fransa	60.0	7.0	
A.B.D.	180.0		21.5
Birleşik Krallık		14.0	
Almanya			7.5
Belçika			10.0

Yukarıdaki verilerin ışığında, Bill Warren'ın istatistiklerindeki bir başka önyargıyı daha gözleyebiliriz. Bir gelişim sürecinde, tarımı terkederek işçilerin hepsi onun varsaydığı gibi sanayiye girmiyor. Önemli bir bölümü üçüncü sektöre giriyor. Bu demektir ki, en önemli göstergeler, istihdam edilen kişilerin, imalâta *girenlerin* sayısı değil, tarımda *kalanların* sayısıdır. Warren'ın istatistiklerinde eksik olan tek rakamlar işte bunu gösterecek olanlardır.

Birinci göstergeye göre 1970'de durum pek de dramatik görünmüyor:

Toplam Nüfusun Yüzdesi Olarak İmalâta Çalışan Nüfus	
OECD (Türkiye dışında)	28.5
Öteki bütün (komünist olmayan) ülkeler	10.0

İkinci göstergeye göre, iki ülke kategorisinin arasındaki fark çok daha büyük ve Üçüncü Dünya'nın kesinlikle aleyhine olan bir yönde gelişmekte.

Toplam Etkin Nüfusun Yüzdesi Olarak Tarımda Çalışanlar			
	1960	1966	1970 ¹³
İleri Ülkeler (Türkiye dışında OECD)	19.1	14.1	11.6
Azgelişmiş Ülkeler	70.7	69.5	68.7

* Emmanuel'in bu yargısının yüzelselliği ve yanlışlığı kanıtlamak üzere yeniden Marx'a dönelim. Marx, «kapitalist üretimin gelişme sürecinde tarımsal emek sanayi emeğinden görece daha az üretken duruma gelmiştir...» dedikten sonra bunun maddi temellerini şöyle açıklar: «Tarımda çalışma zamanının artırılması - yani mutlak artık değer in çoğaltılması - ancak belli (sınırlı) bir dereceye kadar mümkündür. İnsan gaz lambasıyla toprakta (geceleri) çalışamaz. Dolayısıyla bu açıdan sanayideki mutlak artık değer daha büyüktür... Tarımda yaratılan artık değer in küçük miktarda oluşunun bir ikinci nedeni de, ürünün çok uzun bir süre üretim sürecinde üzerinde hiç bir emek harcanmadan kalmasıdır...» (Theorien über den Mehrwert- Artık Değer Teorileri, II. Kitap, s. 19-20)

Buraya kadarki tartışmanın konu dışı olduğu ileri sürülerek itiraz edilebilir; çünkü, gelişmenin sanayileşmeden ayrılamayacağını kabul ettiğime göre, sanayileşmenin gelişiminin motoru mu, yoksa yalnızca sonucu mu olduğu bir şey ifade etmeyecektir ve çünkü, Üçüncü Dünyada kurulmuş olan imalât sanayii, pek verimli değilse de, yine de daha az verimli olan öbür ekonomik etkinliklerde bir ilerleme sağlıyordur. Bu sanayi istihdam edilen nüfus başına 592 Dolar üretirken «öbür etkinlikler» sadece 140 Dolar üretmekte. Onun için, demek ki, «modern tarım», «geri sanayi»den üstün olduğuna göre yine de ikincisi «geri tarım»dan daha üstündür. Dahası, bu üstünlük, Üçüncü Dünya'daki gelişimin en güvenilir göstergesi olarak kabul ettiğim GSMH'nin artışında açıkça yansımakta.

Bu itiraza cevabım şöyle olacaktır: Eğer amacımız, sadece az gelişmiş ülkelerdeki zaten *elde edilmiş, belirli bir ilerlemenin istatistiksel olgularını vermekse*, o zaman yaptığım teorik ayrımlar gerçekten boşuna bir titizlenme olur. Ama ben, bizi ilgilendirenin bu olmadığını, amacımızın Üçüncü Dünya'nın *gelecekteki* gelişmesi kapitalist yoldan (emperyalizm, Warren'ın oldukça kuvvetli formülasyonuna göre «kendi kendini yok edici» olduğuna göre) mümkün mü, yoksa bu yol aslında kapalı mı, bunu ortaya çıkarmak olduğunu kabul ediyorum. *Bunu* yapabilmek için olguları istatistiksel ifadelerle sıralamak yeterli değildir; onları bir kesin vargılar ağı içinde düzenlemek zorundayız.

Buna bağlı olarak, Bill Warren'a iki noktada diyeceğim var. Birincisi istatistiksel verileri yorumlayışının doğruluğuyla ilgili, ikincisi bu verilerin gerisinde etkin olan güçlerle ilgili.

1. Warren, az gelişmiş ülkelerin toplam ürünlerinin büyüme oranlarının 1951-69 döneminde ileri ülkelerinkini aştığını belirtiyor. Nüfus başına bu oranın «kısmen, az gelişmiş ülkelerdeki, savaş sonrası görülmemiş derecede nüfus artış oranları» nedeniyle «emperyalist ülkelerdekinden geri kaldığı», diyor Warren, doğrudur. «Fakat» diye ekliyor, adam başına büyüme, «ortaya konan iş için aşırı derecede geniş kapsamlı bir ölçüttür»; ve tartışmamızda asıl sorunun adam başına büyüme değil toplam büyüme olduğu sonucuna varıyor.*

Warren burada istatistiksel bir tuzığa düşüyor mu acaba? Bu ek nüfusun sadece tüketicileri değil, üreticileri de içerdiğini unutmuyor. Yaş grupları başına değişken ölüm oranlarına bağlı olarak, aslında demografik büyüme oranında artışın, toplam nüfustaki etkin nüfus oranında belirli bir düşüşü de beraberinde getirmesi mümkündür. Fakat bu düşüş birikimsel değildir. Sadece bir durumda hesaba katılması gerekir —demokratik büyüme oranı değiştiği anda. Bu oran, bir kere tutarlılık kazandı mı, etkin nüfusun miktarı toplam nüfusla aynı doğrultuda her yıl artacaktır ve nüfus başına üretimde değişimler bundan sonra istihdam edilen kişi başına üretimdeki değişimleri —ki bu ikincisi üretici güçlerin gelişmesinin gerçek belgesidir—doğru olarak yansıtacaktır.¹⁴ Bu açıdan bakınca, Üçüncü Dünya'nın durumu, parlak olmaktan çok uzaktır.

* Warren'ın bu görüşüne karşı ileri sürülecek bir eleştiri, Emmanuel'in aşağıdaki paragrafında var. Ama buna başka bir şey de eklenebilir: Warren'ın, burjuva iktisat teorisinin ölçütlerini eleştirisizce uygulaması.

Düzeyler arasındaki fark, böylece 1900'de 1:6 iken, 1970'te 1:13.3'e kadar yükseldi. Burada Warren'ın gözlemlediği «eşitsizlikte önemli ve sürekli azalma»yı görmek oldukça zor.¹⁵

2. Nüfus başına büyüme oranlarındaki bu tutarsızlık, bazı çok önemli sonuçları da beraberinde getirecektir; çünkü, eğer haklıysam, Üçüncü Dünya ülkelerinin gelişmesinde baş engel ne kendi toplumsal yapılarının özelliğinde ne de süper güçlerin veya büyük sermayenin amaçlı stratejisinde, (her iki etken durumu daha da kötüleştiriyor olsalar bile) fakat pazar güçlerinin serbest etkinliklerinde yatmaktadır.*

Komünist Olmayan Ülkelerde Nüfus Başına GSMH, Sabit: 1953 (Dolar)¹⁶

	Az gelişmiş Ülkeler (1965'ten sonra petrol üreten ülkeler dışında tutulmuştur.)		İleri Ülkeler	
	Mutlak Değerler	Büyüme Oranı	Mutlak Değerler	Büyüme Oranı
1900	70	%43	420	%108
1952	100		375	
1958	114		1.115	
1965	129	%44	1.510	%117
1970	144		1.903	
Toplam 70 yıl içinde		%106		%353

Çünkü insan toplumunun bütün doğal işlevlerinin tepetaklak durduğu kapitalist dünyada ana sorun üretmek değil satmaktır, egemen olan en büyük üretici değil, fakat en büyük tüketicidir ve tüketimdeki farklılığın nüfustaki dengesizlik tarafından pekiştirilip pekiştirilmemesi de fazla önemli değildir. Küçük Danimarka ne belirli bir malın egemen üretimine, ne herhangi bir alana tek sayılan bir ulusal teknolojiye, ne özellikle güçlü bir finans kapitale ve son olarak ne de önemli bir askerî güce sahip. Sahip olduğu şey toplam olarak Kuzey Afrika'daki bütün Arap ülkeleri ve Suudi Arabistan'ın kadar büyük bir yerli pazar. Bu, onun az gelişmiş ülkeleri sömüren asalak bir kapitalist ülke olmasına yeterli.*

Bu, paradoksal görünebilir —ırmağın kollarının hacminin, ırmağın ağzının genişleme ihtimaline bağlı olduğunu söylemek gibi bir şey bu. Evet aslında da öyle. Üretilirliği kanıtlanmış olanı tüketmek yerine, kapitalist sistem, yalnızca satabileceğini, yani yalnızca tüketim kapasitesinin fiilen veya potansiyel olarak zaten var olduğu alanda üretebilir— ve sonuçta ilerler ve gelişir. Bu aslında kapitalizmin dinamiği ile sosyalizmin dinamiği arasındaki en temel ayrılıktır. Birincisinde bütün itici nedenler (motives) pazardan gelir, öyle ki nihai malların talebi azaldığı veya durduğu anda, sermaye mallarına yatırım imkânsızlaşır. Dünya

* Emmanuel'in emperyalizm teorisinin açıklanması açısından çok önemli bir paragraf bu. Emmanuel'in yürüttüğü mantık kabaca şöyle: «Yoksul» ülkelerde bol ve ucuz olan emek etmeni ihraç ürünlerinin fiyatlarına düşük ücretler olarak yansımakta. «Zengin» ülkeler için bunun tam tersi sözkonusu olduğundan aralarındaki mübadelede bir eşitsizlik, bir değer aktarımı gerçekleşmekte. Emperyalizmin kaynağı da bu. Bunun önlenmesi için faktör fiyatları düzeyinde bir eşitleme gerek.

Bu tezin gerek Marx'ın değer teorisini ve *Kapital*'de kullandığı yöntemle gerekse «emperyalizmin, kapitalizmin işleyiş yasalarının doğal sonucu olduğunu» bize gösteren Lenin'in emperyalizm teorisine karşı çıktığı meydana. Bütün bunları tüm ayrıntılarıyla burada sergileme imkânımız yok, ancak şunu belirtelim ki: «mübadelelerin temelinde üretim, mübadele ilişkilerinin temelinde üretim ilişkileri yatmaktadır...» (Buharin, *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi*, s. 25). Bu böyle olduğu içindir ki, kapitalist üretim ilişkileri yok olmadan bu üretim ilişkilerince belirlenen mübadele ilişkilerinde Emmanuel'in önerdiği türden bir değişiklik emperyalizmi ortadan kaldırmaya imkân yoktur. Emmanuel'in gerek emperyalizm teorisinin gerekse bu teorisinin siyasal uzantılarının kapsamlı bir eleştirisi için bkz., Atilla Aksoy der. *Az gelişmişlik ve Emperyalizm*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1975.

* Emmanuel bu noktada, bu pazarın oluşum koşullarını araştırmak zorunda. Somut tarihi koşullar bunlar. Yoksa Danimarka'nın emperyalist safta yer almasını salt gökten zembille inmişcesine büyük yerli pazarıyla açıklamak bizi hiçbir yere ulaştırmaz. Olsa olsa, aynı mantığı sürdürerek şu soruyu üretebilir: Emperyalizmi ortadan kaldırabilmek için yerli pazarlarımızı mı yıkalım?

tersine dönmüştür. Yani ırmağın sonu, başlangıcını belirlemektedir. Sosyalizmin dinamiğinde, üretim kendi pazarını yaratır. Dünya ayakları üstünde durmaktadır; ve ırmağın sonunu belirleyen başlangıçtır.*

PETROL SORUNU

Son petrol karışıklığı bu konuları açıklamaya yardımcı olacaktır. Petrol üreten ülkeler tarafından ithal edilebilecek mal ve hizmetlerin tüketimi ve özümlemesi için yeterli yapılardan yoksun olmaktan ötürü, petrol fiyatlarındaki artışın ve ondan elde edilen akıl almaz kârların, —salt Londra, Zürih ve New York bankalarına giren mevduat olarak bir dönüşümde kendini gösterdiğinden— hayalî olduğunu artık görebiliriz.* Bu alım yapıları tabii ki, yurt içi gelirler ve özellikle yeterli ücret düzeyleridir; çünkü, bu bir sermaye malları ithali sorunu olsa bile, ikincisi giderek tüketim mallarının üretiminde bir artışı doğuracaktır; ve serbest girişim sistemi altında hiçbir girişimci bir dalın «ırmak başlangıcını», yani onu karşılayan tam mamül için çıkış noktasını zaten elde etmiş olmadan, «ırmak sonunda» yatırım yapmayacaktır¹⁷

Böylece petrol fiyatlarında artış, büyük bir ihtimalle bütün olarak tüketici ülkelere hiçbir şeye malolmadan ve üretici ülkelere de hiçbir kazanç sağlamadan biçimsel olarak kalacaktır.¹⁸ Üretici ülkeler, gerçek değerler olarak yalnızca üretim maliyetini elde etmeye devam edeceklerdir; bu da varıl başına 10 ya da 20 sent, artı, teçhizat veya birkaç tanker, belki bir de şurda burda kurulmuş birkaç rafineri biçiminde gerçekleşen, fiyatın çok küçük bir ek bölümünden ibarettir. Fiyatın geri kalanını, onu tüketme kapasitesinden yoksun olduklarından, hiçbir zaman elde edemeyeceklerdir. Başka bir deyişle bu ülkelerin, uzun zaman, petrollerini normal fiyatlarla satamayacak kadar yoksulluktan sonra, en sonunda birleşme ve fiyatlarını kabul ettirme imkânını elde ettikleri zaman, kendilerine gerçek değerlerle ödeme yapılmasını sağlayamayacak kadar yoksul oldukları ortaya çıktı.¹⁹*

Üstelik, Orta Doğu ülkelerinde petrolün üretim maliyetinin bugün 10-20 sent arası olduğu gerçeği, şimdiki fiyatların durumunu oldukça şüpheli kılıyor. Arap «birleşik cephesi»nde en ufak bir zayıflama hızla çöküşe yol açacaktır. Fiyatların kalıcı bir şekilde sağlamlaştırarak tek güç, petrol çıkarmada gerçek maliyetin yükselmesidir. Son fiyat artışlarına, Orta Doğu'da ücretlerde büyük artışlara yol açan bir grev dalgasının neden olduğunu düşünelim. Daha da ileri giderek düşünelim ki bunun bir ürünü olarak bu ülkelerde hızlı bir gelişme ve Suudî Arabistan ya da Irak'da 1 metre kare toprağın fiyatının Kaliforniya, ya da Teksas düzeyine yükselecek kadar yoğun bir şehirleşme oldu; ve bütün bunların sonucunda petrol çıkarmanın gerçek maliyeti 10 sentten 10 Dolara yükseldi. Açık ki kimse bu koşullarda «şantaj» diye feryat edemezdi.

Çünkü kapitalizmin mantığı budur: Sizin ücretlerinizi ve önceden kurulu tüketiminizi, yani her türlü üretim faktörlerinizin fiyatlarını dünyanın geri kalan kısmının ödemesini kolaylıkla sağlayabilirsiniz de, dünyanın geri kalan kısmının bu faktörlerin eşit miktarlarının mübadelesine

* Sosyalizmin kapitalizme olan bu çok önemli üstünlüğünü vur gulayan Emmanuel'in az gelişmiş ülkeler için «eşit mübadele» koşulları önereceği yerde bir sistem değişikliğini önermesi gerekirdi.

* Yine önemli bir gerçek geç de olsa itiraf ediliyor. Emmanuel bunun yanı sıra emperyalizmin bağımlı ülkelerdeki yapıyı çarpıtığını ve dolayısıyla üretken yatırım olanaklarını kısıtladığını çok daha önceden söylemeli ve bizzat tüm analizi boyunca akıldan çıkarmamalıydı.

* Emperyalizmin çarpıttığı ekonomik yapı sorunu yeniden ön plana çıkıyor.

dayalı bir fiyatı ödemesini, sorunsuz ve çatışmasız sağlayamazsınız.*

EMPERYALİZMİN SONU MU?

Yukarıda belirtilenlerin ışığında şimdi Bill Warren'ın verdiği ana sonucu, yani merkezden dış - çevreye akan sermayenin, bileşik kaplarda olduğu gibi, merkezin ve dış - çevrenin gelişme düzeylerini eşitleyeceği ve böylelikle emperyalizmin kendisinin yok olacağı sonucunu tartışabiliriz. Sermaye hareketiyle gelişmenin yayılacağı fikri Marksizm'in en eski tezlerinden biridir.²⁰ Bugünlerde bu tez karşısında hayrete düşecek birçok okur olacaktır. Ben onlardan biri değilim. Büyük holding şirketlerinin yönetim kurullarında ulusları köleleştirmek için planlar kuran esrarengiz kötü güçlere inanmadığımı söylemişim. Bir yanda Kanada var; yabancı sermayenin -bu durumda ABD sermayesi- denetiminde olmayan, önemli veya önemsiz, bir tek girişim göstermenin zor olacağı bir ülke. Öteki yanda hemen hemen hiçbir yabancı yatırımın olmadığı ve sanayileşmenin tamamıyla ulusal olan bir burjuvazi tarafından gerçekleştirildiği Hindistan var.* Kanada sanayiinin ve ticaretinin karar alıcı merkezleri New York ya da Chicago'daki gökdelenlerden kalkıp, Montreal ya da Toronto'daki bloklara yerleşselerdi Kanadalı işçiler veya Kanada halkı ne kazanırlardı, itiraf etmeliyim ki hiçbir zaman anlayışamışım -ve daha da aklımın ermediği şey, adam başına yıllık 100 Dolar gelirleriyle Hintli kitleler, Hindistan pasaportlu kapitalistlerin, Kuzey Amerikalı veya Japon kapitalistleriyle yer değişecekleri gün gelse ne kaybederlerdi.

Bill Warren haklı. Bir ülkeye yabancı sermayenin girmesi tek başına hiçbir şeyi «engellemez». O ülkeyi herhangi bir sermaye kadar -ne fazla, ne az- köleleştirir ya da geliştirir.* Dolayısıyla sermaye New York'dan, San Fransisco'ya aktığı gibi Kalküta'ya akacak olsa, bir gün Kalküta'nın, iyi - kötü San Fransisco'nun bir eşi olmayacağını düşünmek için hiçbir neden yok. Fakat ne yazık ki —Bill Warren'ın yanlısı burada başlıyor— (a) Kalküta'ya sermaye hiçbir zaman akmadı; (b) Aslında gelecekte de Kalküta'ya akması bugünkü koşullarda imkânsız değilse bile ihtimal dışı; (c) Kalküta yabancı sermayenin istilasını altında olduğu için değil, tam tersine bu sermayeye aç olduğu için az gelişmiştir.*

Lenin'den önce, Lenin zamanında ve Lenin'den beri sermayenin merkezden dış - çevreye ihracı miti üzerine kendi görüşlerimi *New Left Review*'da zaten açıklamışım.²¹* Fakat Warren'ın kendisi yabancı sermayenin bugün az gelişmiş ülkelere net içe-akımının (inflow) marjinal karakterini saklamıyor. Manser'in rakamlarını aktararak, 1964 - 68 yıllarında Latin Amerika'ya -çokuluslu şirketlerin bu kıtaya özel bir eğilim göstermelerine rağmen- yabancı sermayenin net içe - akımının gayri safi servet oluşumunun %1.3'ünü temsil ettiğini gösteriyor, ki bu gülünç bir miktar. Bu durum, Warren'ın birkaç sayfa sonra, bu içe - akımın, az gelişmiş ülkelerin gelecekteki büyümelerinin umut verici bir kanıtını doğruladığı görüşünü benimsemesini daha da şaşırtıcı kılıyor.

Fakat durum yukarıda verilen yüzdenin ifade ettiğinden de daha kötü; çünkü resmî istatistiklerden doğrudan el-

* «Öteki şartlar eşit kaldığında, ücretlerdeki eşitsizlik tek başına mübadele eşitsizliğinin nedenidir» (A. Emmanuel, *L'échange Inegal -Eşitsiz Mübadele-*, s. 61) diyen Emmanuel'e tüm sömürünün eşitler mübadelesi temelinde gerçekleştiğini hatırlatmak gerek.

* Emmanuel'in Hindistan'ı yanlış bildiğini kanıtlamak için P. Patnaik'in şu sözlerini aktaralım: «Bu arada, yeni özel yabancı sermaye türü ülkeye ak-maktaydı... 1948 ilâ 1955 arasında sadece 284 adet yabancı işbirliği anlaşması hükümet tarafından onaylanmıştı, ancak bunların sayısı 1956'da 82, 1957'de 81, 1958'de 103, 1959'da 150 ve 1960'da 380'di. O zamandan beri yapılanların sayısı da 300 - 400 arasındadır... yabancı sermaye Hindistan sermayesiyle daha fazla ortaklığa yöneldi» (P. Patnaik, «Imperialism and the Growth of Indian Capitalism» - Emperyalizm ve Hindistan Kapitalizminin Gelişmesi - *Studies in the Theory of Imperialism*, der., R. Owen ve Sutcliffe).

* Warren da, Emmanuel de haksız kanımızca. Yabancı sermayenin girmesi çok şeyi engeller. En basit örnekle dışarıya değer aktarımı yüzünden iç kapitalist sermaye birikimi engellenir ki, bu da bir kenara atılacak kadar önemsiz bir olgu değildir.

* Emmanuel'in mantığı 1919'larda Türkiye'nin A.B.D. mandası olmasını önerenlerinki kadar sığ geliyor bize.

* Bu makale *Birikim*'in 2. sayısında yayımlanmıştı.

de edilen verilerle *net* içe - akımın hesaplanması imkânsızdır. Bu rakamlara özgü eğilimlerden sadece birini göstermek için, yabancılar için tahsis edilen Dolar olarak parasal tahvil-lerin (monetary holdings), başka ülkelerdeki Merkez Bankalarının hesaplarına geçirilmedikçe -yani rezervlerine katılmadıkça -Amerikan ödemeler dengesindeki açıkta ve dünyadaki artık içinde hesaba katılmayacağını burada belirtelim. Abidjan'da, oteldeki hesabını bir ABD bankasından çekilen 1000 Dolarlık çeki ile ödeyen Amerikalı bir mühendisi örnek verelim. Eğer otel sahibi bu çeki Fildişi Sahili'nin Merkez Bankası'na satmak istemezse -İsviçre'ye gönderir veya sadece cüzdanında taşır- Fildişi Sahili'nden ABD'ne çıkan bu sermayenin *dışa-akımı* (outflow) hiçbir yere işlenmeyecektir. Öte yandan eğer bu mühendis Fildişi Sahili'ndeki herhangi bir projede çalışıyorsa ve buradaki masrafları bir uluslararası yardım fonu tarafından ödeniyorsa, aynı bin doları Fildişi Sahili'ne giren sermayenin *içe-akımı* olarak hesaplanacaktır, oysa bu çek ABD'nden bir gerçek değer ithal etmek için kullanılmadığına göre kimsenin kimseye yardımı söz konusu değildir; Fildişi Sahili, mühendisi kendi kaynaklarıyla barındırılmış ve beslemiştir. Bütün dünyada Dolarla yapılan işlemlerin, örneğin bu parayla yapılan petrolde devlet hisselerinin ödemeleri gibi tüm hacmini düşünürsek, istatistiklerdeki bu eğilimin gerçekten ne kadar önemli olduğunu değerlendirebiliriz. Aslında petrol üreten ya da üretmeyen az gelişmiş ülkelerde yaşayanların ellerinde bulundurdukları bütün Eurodolarlar, istatistiklerde gösterilen mümkün olan en net içe-akımdan düşülmesi gereken, böyle bir sermaye dışa-akımını temsil ederler.

En güvenilir yöntemin ticaret dengesinin *tersini* mali uygulamalar (operations) dengesi olarak almak olduğunu düşünmemin nedeni budur.

*Milyon Dolar Olarak Az gelişmiş Ülkelerin Ticarî Dengesi*²²

	1958	1966	1967	1968	1969	1970	1971
İthalat c.i.f.*	27.8	41.0	42.2	46.0	50.7	56.9	63.8
İthalât f.o.b.*	24.8	39.1	39.9	43.8	49.0	55.1	62.0
Açık	3.0	0.9	2.3	2.2	1.7	1.8	1.8

Yukarıdaki tabloda * olduğu gibi ithalâtı c.i.f varış limanı, ihracatı f.o.b. çıkış limanı olarak aldığımızda, rakamlar her kaynaktan her yöne Üçüncü Dünya'nın bütün ticaretini kapsadığına göre, ileri ülkelerin sadece bir bütün olarak kendileri ile az gelişmiş ülkeler arasında değil, az gelişmiş ülkelerin kendi aralarında da olmak üzere bütün ulaşımında egemen olduklarını kabul ediyoruz. Başka bir deyişle az gelişmiş ülkelerin kıtalararası veya kıta içinde hiçbir uluslararası ulaşım aracına kesinlikle sahip olmadıklarını varsayıyoruz -ki elbette öyle olmaktan çok uzak. Üstelik dış ticarette ulaşım, sigorta ve bankacılık işleri ileri ülkeler tarafından az gelişmiş ülkelere sağlanan hizmetlerin büyük bir bölümünü meydana getirdikleri için geri kalan görünmeyen kalemler -turizm, göçmenlere para yardımı v.b.- az gelişmiş ül-

* c.i.f.: Cost, insurance and freight kelimelerin kısaltılmışı. Malın sigorta ve navlun dahil olmak üzere fiyatı. Dış ticarette ithalât fiyatları c.i.f. üzerinden hesaplanır.

* f.o.b.: free on board kelimelerin kısaltılmışı. Malın çıplak fiyatını gösterir, ihracat hesaplarında f.o.b. fiyat esas alınır.

* Biz bu tabloyu az gelişmiş ülkelerin ihrac ettikleri temel malların dış ticaret hadlerindeki değişmeyi ekleyelim ki az gelişmiş ülkelerin ihracatları karşılığında elde ettikleri parasal değerlerin görece ne kadar birim malı ifade ettiği ortaya çıksın. IBDR'nin (International Bank for Reconstruction and Development) verdiği rakamlara göre bu malların dış ticaret hadlerinde 1963'ten 1972'ye yüzde 13'lük bir gerileme olmuştur. Yani az gelişmiş ülkelerin 1972'de 1973'e oranla aynı birim malı ihrac etmeleri halinde elde ettikleri gelir yüzde 13 gerilemiştir.

keler için olumsuz değil olumlu olmalıdır. Bu noktaları hesaba katmadan ve yukarıdaki rakamları az gelişmiş ülkelerin her türlü yıllık dengelerini karşıladığını kabul ederek böylece ileri ülkelerden gelen her türlü malî içe-akımı cömert ölçülerde belirtmiş oluyoruz.

Bu, en güvenilir hesaplama yöntemidir. Çünkü eğer Üçüncü Dünya'nın gelişmesine dış kaynaklardan yapılan muhtemel katkıları ortaya çıkarmak istiyorsak, bu yöntem ayrıca, dolarların, sterlinlerin, frankların çılgınca danslarını ve bunun, içinden çıkılmaz kargaşalığını bir yana bırakarak doğrudan doğruya sınırların üstünden her iki yöne hareket eden (ve ek avantaj olarak oldukça gözle görülür olan ve gümrük memurlarında kolaylıkla saptanan) maddî nesnelere bakmayı sağlamaktadır; ve çünkü dünyamız böyle bir dünya olduğuna göre, bir ülkenin gelişmesi yalnızca maddî nesnelere -çelik, çimento, kömür- gerçekleşebilir, oysa dolar, paund, sterlin yığınlarının demiryollarına, hidro - elektrik santrallerine, fabrikalara dönüştürüldüğü görülmüş değildir. Şimdi, bütün (sermaye) akımlarının ileri ülkelerden kaynaklandığını cömertçe kabul ederek -ki bu şüphelidir ya da kesin değildir- yukarıda verilen rakamlarda gördüğümüz gibi, yılda ortalama 2 milyar Dolardan az olan veya Üçüncü Dünya'daki etkin nüfus başına 2.50 Dolar düşen -ancak bir tornavida değeri- bir maksimum, genel dış finansman tutarına ulaşıyoruz. Bu seyri izlerse, az gelişmiş ülkelerdeki bütün işçileri, şimdiki ileri ülkelerdekilerle kıyaslanabilecek düzeyde üretim araçlarıyla donatmak birkaç yüzyıl alacaktır; ki ABD'nde etkin nüfus başına sabit sermaye ortalama olarak 40.000 Doları aşmakta; Batı Almanya'da bir yılda ve etkin nüfus başına sabit sermayenin gayri safi oluşumu 2.400 Dolar, Fransa'da 2.250 Dolar ve İtalya'da 2.750 Dolardır.²³

GELİŞMENİN ÇIKMAZI

Geçmiş için durum bu; ama niçin gelecekte hiçbir ilerleme olmayacağını düşünelim? Düzeylerin eşit olmadığı gerçeğidir buna neden. Bileşik kaplardaki su gibi, sermaye alçak düzey tarafından aşağı çekilmez, aksine bir sifon etkisiyle, etkin pazara ve yüksek tüketim düzeyine doğru yukarı çekilir. Buldukları yerde elde edilmeye çalışılması gereken hammadde ve bazı tarım ürünleri bir yana, sermaye hareketi gelir farklılıklarının artan değil, azalan fonksiyonudur. Warren'ın kabul etmek istemediği ithalat ikamesi- sanayileşme- sindeki yetersizliği burada gözlemliyoruz.* İleri ülkelerin kendileri bugünlerde, içlerinde yeni oluşan bütün sermayeyi zorluklarla karşılamadan özümleyebilecek kadar fazlasıyla zenginler; ve az gelişmiş ülkeler aynı sermayeye, birkaç ithalat ikamesi sanayii dışında çekici yatırım imkânları sunamayacak kadar yoksullar. Hattâ kendi ulusal artıklarının bir kısmını İsviçre'ye gönderecek kadar bile yoksullar. Üstelik bütün bunlar onların yoksulluklarını sürdürüyor, hattâ daha da yoksullaştırıyor. Emperyalizm kendini -yokedici değil, kendini yeniden- üretici.²⁴

Bu genel sakatlığa rağmen, çeşitli nedenlerle Yunanistan, Taiwan ya da Fildişi Sahili gibi bazı küçük ülkelerde yoğunlaşan marjinal sermaye hareketlerinin böyle bir ülkenin gelişmenin eşliğini aşabilmesini mümkün kılabileceği, tabii

* İthalât ikamesi, özellikle dış ticaret açıkları büyüyen ve döviz sıkıntısı içinde bulunan az gelişmiş ülkelerin bu açığı kapamak için benimsedikleri sanayileşme modeli. Ancak bu modelin daha çok tüketim mallarına yönelik bir sanayileşmeye yol açtığı ve teknolojik bağımlılığı artırdığı, bu yüzden de beklenen olumlu sonuçların hiçbirini gerçekleştiremediği bilinen bir gerçek.

ki doğru. Bu, bir ulus içinde tek bir proleterin birey olarak sınıfını aşmayı başarmasına benzer bir şeydir. Böyle bir şey olsa da olmasa da, nasıl ki kapitalistler bir sabah kalktiklarında fabrikalarını işletmeye yetecek kadar proleter bula-mama tehlikesi içinde değillerse, dış-çevrede (prephery) 2 milyar insanın aynı yolu izlemeleri maddeten imkânsız görünüyor. Öteki az gelişmiş ülkeler uluslararası sermayeye açılmada böyle bir aşırı -liberal yolu izlemedikleri içindir ki bu yolu izleyen birkaç ülke, ne kadar az da olsa, bunda başarılı olma şansına sahipler.*

AÇIĞIN FİZİKSEL TERİMLERLE İFADESİ

Gelişmenin çıkmazı, gerçek terimlerle ifade edildiğinde acımasızca açık ve seçiktir. Dünya nüfusunun %6'sı -Amerika'da yaşayanlar- elde edilebilen hammadde miktarının %40'ından fazlasını tüketiyorlar. Demek ki tüketimin ABD düzeyine eşitlenmesi, bugün çıkarılan hammadde miktarının 6 katını gerektirecektir -hem de ABD'nin artık daha fazla ilerlemeyeceğini varsayarsak. Görebildiğimiz kadar, böyle bir atılım, jeolojik ve teknik olarak imkânsızdır. ABD sakinleri yılda adam başına 700 kg. çelik tüketiyorlar. Bütün dünya onları örnek alsın gezegenimizde bilinen çelik cevheri rezervleri 40 yılda tükenir -dünya nüfusunun artmasının durduğunu varsayarsak; yoksa tükenme süresi daha da kısadır. Dahası, uluslararası tüketimin bu eşitlenmesi bilinen bakır rezervleri 8 yılda, kalayı 6 yılda tüketir.²⁵

Fakat çıkmaz yine en çok petrol alanında tamamlanıyor. Bugünkü ABD düzeyinde bir tüketim için dünyanın her yıl 14-15 milyar metrik tona ihtiyacı olurdu. Oysa dünya rezervleri sadece 80 milyar tutarında -ki bu durağan durumda bir nüfus ve ekonomik gelişmede beş buçuk yıllık bir tüketimi karşılıyor. Daha henüz keşfedilmemiş veya ilerde yeni teknolojik bulgularla yararlanılabilecek rezervleri katacak olursak, OECD hesaplarıyla, bu miktarı iki katına ya da 180 milyar metrik ton ve varsaydığımız aynı durgunluk durumunda sona varmaya 11 yıl olduğunu kabul edebiliriz. Son olarak, bütün dünyada deniz yataklarındaki rezervleri dahil edersek, bazı uzmanlar en iyimser hesaplar ve varsayımlarla, toplam olarak 320 milyar metrik ton ya da 22 yıllık bir tüketim umabileceğimizi belirtiyorlar.

Fakat depozit ve rezervlerin tükenmesi, tüketimin yükselerek eşitlenmesini engelleyen tek etken değil. Ekolojik yetersizlikler bir başka engeli temsil ediyorlar. İleri ülkeler hâlâ denize dökerek veya atmosfere karışmalarını sağlayarak artıklarından kurtulabiliyorlarsa, nedeni bunu yapan tek uluslar (grubu) olmalarıdır. Tıpkı, örneğin bu ülkelerin yurttaşlarının dünyanın çevresinde hava yoluyla hâlâ kolayca seyahat edebilmelerinin nedeninin dünyadaki bütün başka yaşayanların onu uçarak dolaşma imkânından yoksun oluşları ve böylelikle gezegenimizin göklerini dolduranların sadece ileri ülkelerin yurttaşları oluşu gibi.

ULUSLARARASI DAYANIŞMA

Burada sorun soyut kavramlar —artık-değer, sermaye, kâr filan— edebiyatı değildir artık. Onun içindir ki, sözko-

* Buraya dek adam başına milli gelir göstergeleriyle gelişme derecelerini ölçen Emmanuel'in bu yargısı şaşırtıcı değil. Az gelişmişlik olgusunu bağımlılıktan ve uluslararası işbölümünden kopuk olarak ele almak bu tür umutları besleyebilmesinin temel nedeni. Sorunu tek bir proleterin kapitalistleşmesine benzetmek çok yanlış, çünkü bu denli geniş bir yedek sanayi ordusunun var olduğu kapitalist ülkelerde bir tek proleterin kapitalistleşmesinin önemi bir ulusun az gelişmişlik ve bağımlılıktan kopmasının önemini yanında bir hiçtir. Ayrıca birinci olgunun ideolojik çarpıtımada önemli bir işlevi var: sınıflar arası hareketliliğin var olduğunu sözde kanıtlamak. Oysa az gelişmiş, bağımlı bir ülkenin bu zincirden kopması bir çok yönden dengenin sarsılmasına yol açar.

nusu olan ileri ülkelerdeki büyük halk yığınları, ücretli işçilerin kendileridir. Sonuç olarak herhangi bir başka sorun ya da antagonizm sözkonusu olmadan, bugünkü ve görülebildiği kadar gelecekteki doğal ve teknolojik nesnel koşullarda zengin ülke halkları, bu kadar bağlı oldukları maddelerin hepsini tüketebilirler ve bunun tek nedeni başka halkların bunlardan çok az tüketmeleri, ya da hiç tüketmemeleridir. İki grup ülkelerin işçi sınıfları arasındaki dayanışmayı kıran işte budur.*

Bugün, ne sosyo-politik nedenlerle aşağı düzeyde, ne de doğal-teknik nedenlerle yüksek düzeyde eşitlenmenin mümkün olmadığı bir noktaya vardık. Tek çözüm yolu yaşama ve tüketim biçiminde ve refah kavramında global bir değişiklikte yatıyor. Bu çözümün temel yapısı ve ölçüleri bütün insanlığına içerdiğine göre, ileri ülkeler içindeki, şüphesiz hâlâ var olan, sınıf çelişkileri tarihî olarak ikinci plana düşmüştür.*

Baş çelişki ve değişikliğin itici gücü, bundan böyle uluslararası ekonomik ilişkiler alanında yer almakta. Emperyalizm elbette yok edilmez değil. Fakat Warren'ın sandığı gibi geçip gidici de değil. Dıştan saldırılmayı ve yıkılmayı bekliyor. Emperyalizmin «dış»ında olan, emperyalizmin ana vatanındaki işçi sınıfları —artık— değil; fakat sınırları dışındaki dünyanın işçi sınıflarıdır.

¹ Arghiri Emmanuel *Unequal Exchange*, (Eşitsiz Mübadele), Londra, NLB 1972 s.375

² *Unequal Exchange*, s. 376

³ Eğer imalât Warren'ın zanettiği kadar önemli bir belirleyici olsaydı, kendi verdiği rakamlara göre, ayrıca, Japonya'nın ABD kadar veya daha fazla, Batı Almanya'nın da oldukça daha fazla gelişmiş olduğunu söylemek zorunda kalırdık; yazarın, yalnızca gayri safi yurtiçi üretimi temel alarak yaptığı, Zaire ve Güney Kore, Kanada ve Avustralya gibi öteki garip karşılaştırmaları saymazsak.

⁴ Bugün bile, bir çeyit toplumsal kâr hissesi olan, yüklü bütçe ayrıcalıklarından bütün vatandaşlar, hiç değilse Kuveytliler (ülke nüfusunun yarısını meydana getirirler) yararlanmaktadırlar. Burada konu ikincisi olduğuna göre, denebilir ki Kuveytliler az gelişmişlik evresini zaten aşmış durumdadırlar.

⁵ İmalâta istihdam edilen kişi sayısını, Birleşmiş Milletler İstatistiksel Yıllık'ta verilen toplam nüfus rakamlarına ve *Revue Internationale de Travail* (Cilt 98, No. 4, Ocak 1968, Cenevre, Uluslararası Çalışma Bürosu)nda P. Bairoch ve I. M. Limbor'un verdikleri her sektörde istihdam edilen kişi oranlarına dayanarak hesapladım. (Bu yazı boyunca bir milyar, ABD kullanımına uyarak bin milyon olarak kabul edilmiştir.)

⁶ (a) *Labour Force Statistics 1959 - 1970*, Paris, OECD 1972 (b) *UN Statistical Annual* ve (c) *National Accounts of OECD Countries 1953 - 1969* temel alınarak benim tarafımdan hesaplanmıştır. Tarımda istihdam edilen kişi başına çıktıda 1959 yerine 1960 yılını aldım.

* Emmanuel tezinin en önemli siyasal uzantılarından biri bu 'Zengin' ülke halklarının refahlarını sürdürmek için anti-emperyalist bir dayanışmaya girmeyecekleri. Her şeyden önce şu belirtmelidir ki, gelişmiş ülkelerin işçi sınıfları az gelişmiş ülkelerinkinden daha yoğun bir sömürüye tâbidirler. Aldıkları nominal ücretler çok daha fazla olabilir, ama üretkenlikleri ondan da fazladır. Bettelheim çeşitli istatistiklerden şu sonucu çıkartmış: gelişmiş ülkelerdeki ortalama ücret az gelişmiş ülkelere oranla 25 kez daha büyük, üretkenlik ise 40 katını buluyor.

* Emmanuel herhalde bu yargısıyla en fazla emperyalist ülkelerin hâkim sınıflarını sevin-dirmektedir. Ancak onlar bile kapitalist üretim ilişkileri devam ettiği sürece baş çelişkinin işçi sınıflarıyla kendi aralarında olduğunu ve bunun nesnel temellerinin ancak bu üretim ilişkileriyle birlikte ortadan kalkacağını Emmanuel'den daha iyi bilirler.

ki doğru. Bu, bir ulus içinde tek bir proleterin birey olarak sınıfını aşmayı başarmasına benzer bir şeydir. Böyle bir şey olsa da olmasa da, nasıl ki kapitalistler bir sabah kalktıklarında fabrikalarını işletmeye yetecek kadar proleter bulamama tehlikesi içinde değillerse, dış-çevrede (prephery) 2 milyar insanın aynı yolu izlemeleri maddeten imkânsız görünüyor. Öteki az gelişmiş ülkeler uluslararası sermayeye açılmada böyle bir aşırı -liberal yolu izlemedikleri içindir ki bu yolu izleyen birkaç ülke, ne kadar az da olsa, bunda başarılı olma şansına sahipler.*

ACIĞIN FİZİKSEL TERİMLERLE İFADESİ

Gelişmenin çıkmazı, gerçek terimlerle ifade edildiğinde acımasızca açık ve seçiktir. Dünya nüfusunun %6'sı -Amerika'da yaşayanlar- elde edilebilen hammadde miktarının %40'undan fazlasını tüketiyorlar. Demek ki tüketimin ABD düzeyine eşitlenmesi, bugün çıkarılan hammadde miktarının 6 katını gerektirecektir -hem de ABD'nin artık daha fazla ilerlemeyeceğini varsayarsak. Görebildiğimiz kadar, böyle bir atılım, jeolojik ve teknik olarak imkânsızdır. ABD sakinleri yılda adam başına 700 kg. çelik tüketiyorlar. Bütün dünyaya onları örnek alsanız gezegenimizde bilinen çelik cevheri rezervleri 40 yılda tükenir -dünya nüfusunun artmasının durduğunu varsayarsak; yoksa tükenme süresi daha da kısadır. Dahası, uluslararası tüketimin bu eşitlenmesi bilinen bakır rezervleri 8 yılda, kalayı 6 yılda tüketir.²⁵

Fakat çıkmaz yine en çok petrol alanında tamamlanıyor. Bugünkü ABD düzeyinde bir tüketim için dünyanın her yıl 14-15 milyar metrik tona ihtiyacı olurdu. Oysa dünya rezervleri sadece 80 milyar tutarında -ki bu durağan durumda bir nüfus ve ekonomik gelişmede beş buçuk yıllık bir tüketimi karşılıyor. Daha henüz keşfedilmemiş veya ilerde yeni teknolojik bulgularla yararlanılabilecek rezervleri katacak olursak, OECD hesaplarıyla, bu miktarı iki katına ya da 180 milyar metrik ton ve varsaydığımız aynı durgunluk durumunda sona varmaya 11 yıl olduğuna kabul edebiliriz. Son olarak, bütün dünyada deniz yataklarındaki rezervleri dahil edersek, bazı uzmanlar en iyimser hesaplar ve varsayımlarla, toplam olarak 320 milyar metrik ton ya da 22 yıllık bir tüketim umabileceğimizi belirtiyorlar.

Fakat depozit ve rezervlerin tükenmesi, tüketimin yükselerek eşitlenmesini engelleyen tek etken değil. Ekolojik yetersizlikler bir başka engeli temsil ediyorlar. İleri ülkeler hâlâ denize dökerek veya atmosfere karışmalarını sağlayarak artıklarından kurtulabiliyorlarsa, nedeni bunu yapan tek uluslar (grubu) olmalarıdır. Tıpkı, örneğin bu ülkelerin yurttaşlarının dünyanın çevresinde hava yoluyla hâlâ kolayca seyahat edebilmelerinin nedeninin dünyadaki bütün başka yaşayanların onu uçarak dolaşma imkânından yoksun oluşları ve böylelikle gezegenimizin göklerini dolduranların sadece ileri ülkelerin yurttaşları oluşu gibi.

ULUSLARARASI DAYANIŞMA

Burada sorun soyut kavramlar —artık-değer, sermaye, kâr filan— edebiyatı değildir artık. Onun içindir ki, sözko-

* Buraya dek adam başına milli gelir göstergeleriyle gelişme derecelerini ölçen Emmanuel'in bu yargısı şaşkıncı değil. Az gelişmişlik olgusunu bağımlılıktan ve uluslararası işbölümünden kopuk olarak ele almak bu tür umutları besleyebilmesinin temel nedeni. Sorunu tek bir proleterin kapitalistleşmesine benzetmek çok yanlış, çünkü bu denli geniş bir yedek sanayi ordusunun var olduğu kapitalist ülkelerde bir tek proleterin kapitalistleşmesinin önemi bir ulusun az gelişmişlik ve bağımlılıktan kopmasının önemini yanında bir hiçtir. Ayrıca birinci olgunun ideolojik çarpıtmada önemli bir işlevi var: sınıflar arası hareketliliğin var olduğunu sözde kanıtlamak. Oysa az gelişmiş, bağımlı bir ülkenin bu zincirden kopması bir çok yönden dengenin sarsılmasına yol açar.

nusu olan ileri ülkelerdeki büyük halk yığınları, ücretli işçilerin kendileridir. Sonuç olarak herhangi bir başka sorun ya da antagonizm sözkonusu olmadan, bugünkü ve görülebildiği kadar gelecekteki doğal ve teknolojik nesnel koşullarda zengin ülke halkları, bu kadar bağlı oldukları maddelerin hepsini tüketebilirler ve bunun *tek nedeni* başka halkların bunlardan çok az tüketmeleri, ya da hiç tüketmemeleridir. İki grup ülkelerin işçi sınıfları arasındaki dayanışmayı kıran işte budur.*

Bugün, ne sosyo-politik nedenlerle aşağı düzeyde, ne de doğal-teknik nedenlerle yüksek düzeyde eşitlenmenin mümkün olmadığı bir noktaya vardık. Tek çözüm yolu yaşama ve tüketim biçiminde ve refah kavramında global bir değişiklikte yatıyor. Bu çözümün temel yapısı ve ölçüleri bütün insanlığına içerdiğine göre, ileri ülkeler içindeki, şüphesiz hâlâ var olan, sınıf çelişkileri tarihi olarak ikinci plana düşmüştür.*

Baş çelişki ve değişikliğin itici gücü, bundan böyle uluslararası ekonomik ilişkiler alanında yer almakta. Emperyalizm elbette yok edilmez değil. Fakat Warren'ın sandığı gibi geçip gidici de değil. Dıştan saldırılmayı ve yıkılmayı bekliyor. Emperyalizmin «dış»ında olan, emperyalizmin ana vatanındaki işçi sınıfları —artık— değil; fakat sınırları dışındaki dünyanın işçi sınıflarıdır.

* Emmanuel tezinin en önemli siyasal uzantılarından biri bu 'Zengin' ülke halklarının refahlarını sürdürmek için anti-emperyalist bir dayanışmaya girmeyecekleri. Her şeyden önce su belirtilmelidir ki, gelişmiş ülkelerin işçi sınıfları az gelişmiş ülkelerinkinden daha yoğun bir sömürüye tâbidirler. Aldıkları nominal ücretler çok daha fazla olabilir, ama üretkenlikleri ondan da fazladır. Bettelheim çeşitli istatistiklerden şu sonucu çıkartmış: gelişmiş ülkelerdeki ortalama ücret az gelişmiş ülkelere oranla 25 kez daha büyük, üretkenlik ise 40 katını buluyor.

* Emmanuel herhalde bu yargısıyla en fazla emperyalist ülkelerin hâkim sınıflarını sevin-dirmektedir. Ancak onlar bile kapitalist üretim ilişkileri devam ettiği sürece baş çelişkinin işçi sınıflarıyla kendi aralarında olduğunu ve bunun nesnel temellerinin ancak bu üretim ilişkileriyle birlikte ortadan kalkacağını Emmanuel'den daha iyi bilirler.

¹ Arghiri Emmanuel *Unequal Exchange*, (Eşitsiz Mübadele), Londra, NLB 1972 s.375

² *Unequal Exchange*, s. 376

³ Eğer imalât Warren'ın zanettiği kadar önemli bir belirleyici olsaydı, kendi verdiği rakamlara göre, ayrıca, Japonya'nın ABD kadar veya daha fazla, Batı Almanya'nın da oldukça daha fazla gelişmiş olduğunu söylemek zorunda kalırdık; yazarın, yalnızca gayri safi yurtiçi üretimi temel alarak yaptığı, Zaire ve Güney Kore, Kanada ve Avustralya gibi öteki garip karşılaştırmaları saymazsak.

⁴ Bugün bile, bir çeşit toplumsal kâr hissesi olan, yüklü bütçe ayrıcalıklarından bütün vatandaşlar, hiç değilse Kuveytliler (ülke nüfusunun yarısını meydana getirirler) yararlanmaktadırlar. Burada konu ikincisi olduğuna göre, denebilir ki Kuveytliler az gelişmişlik evresini zaten aşmış durumdadırlar.

⁵ İmalâta istihdam edilen kişi sayısını, Birleşmiş Milletler İstatistiksel Yıllık'ta verilen toplam nüfus rakamlarına ve *Revue Internationale de Travail* (Cilt 98, No. 4, Ocak 1968, Cenevre, Uluslararası Çalışma Bürosu)nda P. Bairoch ve I. M. Limbor'un verdikleri her sektörde istihdam edilen kişi oranlarına dayanarak hesapladım. (Bu yazı boyunca bir milyar, ABD kullanımına uyarak bin milyon olarak kabul edilmiştir.)

⁶ (a) *Labour Force Statistics 1959 - 1970*, Paris, OECD 1972 (b) *UN Statistical Annual* ve (c) *National Accounts of OECD Countries 1953 - 1969* temel alınarak benim tarafımdan hesaplanmıştır. Tarımda istihdam edilen kişi başına çıktıda 1959 yerine 1960 yılını aldım.

⁷ *Principaux Indicateurs Economiques, Statistiques Retrospectives 1955 - 1971* (Paris, OECD) ile birlikte önceki notta adı geçen kaynaklara dayanılarak tarafımdan hesaplanmıştır.

⁸ Sorunu daha basitleştirmek için, aynı küçük iş yerinde çalışan aynı ailenin bireylerini dışarda bırakarak, bağımsız işçilerin sayısını, üretim birimleri sayısına eşit olarak kabul ettim. Fakat muhtemel eğilim her iki tarafta aynıdır, bunu önlemek için girişim yerine «bağımsız üretici» diyebiliriz. Kaynak: *Le Problème de l'Emploi dans le Pays Voie de Developpement*, Paris, OECD, 1971, s. 35.

⁹ İstihdam edilen toplam sivil nüfusun oranı, bu bölgede ve bu yılda, endüstriyel üretimde % 13.8 - 7.7 ve küçük sanayide % 6.1 tutarındaydı. (*Le problème de l'Emploi*, s. 48)

¹⁰ *Diagnostic de l'Evolution Economique de Tiers-Monde*, (Paris 1970) da Paul Bairoch tarafından verilen rakamlara, BM İstatiksel Yıllık'a, OECD'nin, *Indicateur Economiques 1955 - 1971'e* ve OECD'nin 1959 - 1970 istihdam edilen nüfus istatistiklerine dayanılarak hesaplanmıştır.

¹¹ İngiltere'de 18. yüzyılın ortalarında Sanayi Devrimi'ni mümkün kılan etmenlerden en kesin olanı, İngiliz tarımının Avrupa tarımına olan büyük üstünlüğüydü (İngiltere aynı zamanda net tahıl ihracatçısıydı), bu sayede Britanya, herhangi bir sakınca ya da karışıklık olmaksızın köylülüğün bir bölümünü şehir proleterlerine dönüştürebilmisti.

¹² P. Bairoch, *Diagnostic*, s. 60

¹³ P. Bairoch'un 1900 - 66 yılları için *Diagnostic*'de verdiği rakamların 4 yıllık 1966 - 70 dönemine uygulanışı ile hesaplanmıştır.

¹⁴ Warren'in hesaplama yöntemi kabul edilemeyecek sonuçlara götürür. Önceki yüzyılın ortalarına doğru, bütün olarak Latin Amerika o sırada Fransa'dakine kabaca eşit bir nüfusa ve muhtemelen eşit toplam ürüne sahipti. Bugün Latin Amerika, Fransa'dakinin 5 katından fazla nüfusuyla, Fransa ile eşit toplam ürüne sahip olsa (üstelik değildir de) Latin Amerika'da böyle bir gelişmeyle tatmin olur muyduk?

¹⁵ Warren, *NLR* 81, s. 10

¹⁶ BM 1972 İstatiksel Yıllık'daki verilerin Bairoch dizileri (*Diagnostic*) ile benim hesaplarım tarafından birleştirilmesi.

¹⁷ Bu ikilem, kapitalizmin temel çelişkinin, toplumsal üretimle özel mülkiyet arasındaki çelişkinin görünüşlerinden biridir. Bedevilerin *bugünkü* gelirlerine dayanarak hiçbir iş adamı yeni ürünler ithal etmez ya da onları üretmek için fabrikalar kurmaz. Ancak, Bedevilerin gelirleri de, yeni üretim araçları olmadan artırılamaz. Sosyalist bir ülkenin, ya da hattâ merkezî planlamanın egemen olduğu bir ülkenin böyle bir sorunu yoktur. Günün birinde gökten milyarlarca dolar yağacak olsa, böyle bir ülke, onları gerçek değerlere dönüştürmekte hiçbir zorlukla karşılaşmaz. Tam tersi, aslında, bu ek gelirin mümkün olan en büyük bölümünü sermaye malları almaya ya da kurmaya ayırarak birikimi hızlandırmak üzere Bedevi nüfusun tutumluluk alışkanlığından yararlanacaktır; yüksek fırınlar kurmak, bunlarla çelik üretmek, metal levhalar yapmak ve 10-15 yıl içinde buzdolabı, çamaşır makinesi yapmak için makineler ithal edecektir. Bu dönem içinde, böyle ara etkinlikler, Bedevileri bu buzdolapları ve çamaşır makinelerini tüketmeye yetecek kadar yüksek gelire sahip ücretli endüstri işçilerine dönüştürecektir. Birikim ve tüketim burada ters orantılı olarak ele alınıyor, iki doğaları gereği öyledirler. Kapitalist sistemde olağan dışı olan, ancak bu olgular doğru orantılıymış gibi hareket etmek suretiyle işleyebilmesidir; oysa bu nesnel olarak imkânsızdır, çünkü bu iki olgu, belirli bir oluşum, yani ulusal gelirin iki ögesidir.

¹⁸ Bu ülkelerin bazılarına (yani petrolün fiyatını kendi ulusal paralarıyla değil de dolarla ödeyenlere) epeyce fazlaya malolsa da bu ülkeler petrollerine karşı ödemeyi, Arap ülkelerine değil, aslında ABD'ne yapmış oluyorlar. En sonunda, eğer Araplar holdinglerini dolar olarak tutmakta devam ederlerse, sonuç koca bir «ahmaklar» üçgeni olacaktır. Batı Avrupa ülkeleri, petrol karşılığında ABD'ni eşit gerçek değerlerle donatacak ve ABD yalnız satın aldığı petrolün kendisini değil, Avrupa ülkelerinin satın aldığı ona

eşit değerleri de tekrar-ödenemez para karşılığında armağan olarak alacaktır.

¹⁹ Elbette ki bütün Arap ülkeleri bu kategoriye girmez. Bu bağlamda, özellikle Suudi Arabistan ya da Kuveyt gibi ülkeleri kastediyorum. Cezayir ve Irak gibi ülkeler kazançlarının hiç değilse büyük bir bölümünü *maddeleştirecek* durumda olacaklardır.

²⁰ «Sermaye ihracı» diye yazar Lenin, «ihrac edildiği ülkelerde kapitalizmin gelişmesini büyük ölçüde hızlandırır ve etkiler. Onun için, sermaye-ihracatçı ülkelerde gelişmeyi bir yere kadar durdurma eğiliminde olabilirken, sermaye ihracı bunu ancak bütün dünyada kapitalizmin daha da öte gelişimini yayarak ve derinleştirerek yapabilir.» (*Imperialism, the Highest Stage of Capitalism: Collected Works*, 4. bası, Cilt 22, İngilizce çevirisi, s. 243)

²¹ A. Emmanuel, «Beyaz-yerli Kolonyalizmi ve Yatırım Emperyalizmi Miti» *NLR* 73, Mayıs-Haziran 1972, *Birikim*, Sayı 2, Nisan 1975.

²² BM İstatiksel Yıllık, 1972

²³ Kesin kanıtlar olmadığı için, genel olarak Üçüncü Dünya'nın aleyhine olan ve son analizde, düşük fiyatlarla ihracat ve/veya yüksek fiyatlarla ithalat ile etkilenebilecek olan gizli sermaye hareketlerini hesaplamalarıma katmadım. Bu sızıntılar, sadece Latin Amerika için, onu bazı uzmanlar yılda 2 milyar Dolar olarak değerlendirdiklerine göre, çoğu hesaplarda toplam nominal ticaret denge açığını aşmaktalar. En sonunda, gerçek durum, büyük bir ihtimalle şu ki, önceki girilen borçların ödenmesi artı kârların ve önceki yatırımların ana parasının legal olarak ülkeye yeniden sokulması artı fonların illegal dışı-akımı, hibe ve borç olarak devlet yardımlarını artı her türlü özel girişim ve krediyi aşmakta öyle ki, ileri ülkelerin Üçüncü Dünya'da birkaç «tornavida»nın karşılığını ödeyeceklerine daha çok Üçüncü Dünya ileri ülkelerin sanayi mekanizmasında birkaç vidanın karşılığını ödüyor.

²⁴ Warren bu aksiyoma karşı «düşük ücretler»inin, tüketilmesine meydan vermediği ürünlerin ihracı ile sanayileştirmeyi iddia ettiği İngiltere örneğini ileri sürüyor. Fakat, bu, savunulabilir bir itiraz değil. 18. yüzyılın sonunda ve 19. yüzyılın başında İngiltere'de gerçek ücretler gerçekten de durmuştu, hattâ önceki bir dönemden biraz daha düşüktü. Fakat öyle olsa bile, bu ücretler yine de Avrupa'dakilerden oldukça yüksekti; önemli olan da ücretlerin görece düzeyidir. Üstelik o zamanki İngiliz toplumunda ücretli işçilerin nüfusun gelir ve alım gücünde küçük bir oranı temsil ediyorlardı. Başka gelirler, özellikle toprak rantı (beyaz-yakalı işçi ücretleri gibi) onlarınkine oranla daha yüksekti. İngiltere sanayileşmeden önce de zengindi. Onunla az gelişmiş ülkelerin şimdiki durumları arasında hiçbir analogi yapılamaz.

²⁵ Bkz. *Revue du Tiers Monde*, (Ekim-Kasım)'da Yves Saulan'ın «Le Developpement du Tiers Monde est-il Encore Possible?» (Üçüncü Dünya'nın Gelişmesi Bugün için Mümkün mü?) adlı çok ilginç yazısı.